

Զինափղա Բալայան

Բանալի բառեր՝ 1886թ., գրաբար, աշխարհաբար, գրախոսություններ, «Գաղտնիք Ղարաբաղի», պատմական ուսումնասիրություն, Լեո, «Վէ՞պ թէ պատմութիւն», հերմենետիկ, արքիոլոգիական:

«Քննադատություն քննադատութեանց». Մակար Վ.Բարխուբարեանց» (1888 Տփլիս) տիտղոսաթերթով աղբյուրագիտական արժեք ներկայացնող աշխատությունը գրվել է ի պատասխան Ապրես Բեննազարյանի «Գաղտնիք Ղարաբաղի» (1886, Սանկտ Պետերբուրգ) պատմության շուրջ ստեղծված պոլեմիկայի-բանակոծիկների եւ Լեոյի «Վէ՞պ թէ պատմութիւն» գրքի մեկնումների:

«Գաղտնիք Ղարաբաղի» գրքի գնահատման տեսակետից ուշագրավ է թե՛ Հայկունու (Հովակիմ Գեղամյանց) «Ուղեգնացական ակնարկներում» ամփոփված նյութը, որտեղ հեղինակը «Գաղտնիքը» համարում է մի «անգին պատմական գիտ» եւ թե՛ Մ. Բարխուդարյանի «Քննադատություն քննադատութեանց»-ը, որը մի հետաքրքիր-փաստական պատասխան է՝ գրված Լեոյի «Վէ՞պ թէ պատմութիւն» քննաբանության առթիվ:

Բայց մինչեւ Լեոյի ուսումնասիրության խորքերը քննելը՝ կարելի էր մեկ այլ աղբյուրագիտական արժեք ներկայացնող աշխատություն, որի տիտղոսաթերթն ունի հետեւյալ վերտառությունը՝ «Քննադատություն քննադատութեանց». Մակար Վ.Բարխուբարեանց»:

Հարկավ, քննախոսությունը կարելի է եթե ոչ միակ, ապա քիչ եղածներից ճշգրիտ աղբյուրն ընդունել «Գաղտնիքի» շուրջ ծագած պոլեմիկայի տեսանկյունից, որտեղ Մ. Բարխուդարյանը, հետեւելով Լեոյի փաստարկումներին, նրա կողմից ներկայացված թե՛ պատմական, թե՛ իմացաբանական, թե՛ լեզվական այսպես ասած մեղադրանքներին, ցույց է տալիս դրանց անհիմն, միտումնավոր լինելը:

Մ. Բարխուդարյանը ցավ է հայտնում, որ ամեն ոք ու շուրջբոլոր երեւոյթներն ու դրանց ներկայացնող անձինք դարձել են քննադատ ու քննամիտ, այդ այն դեպքում, երբ «Տակաւին պատմութիւն չուսանողն համարձակ քննադատում է պատմութիւններ. դեռ իւր մայրենի լեզուն ուսմամբ չկատարելագործողն վստաւորէն քննադատ է հանդիսանում լեզուաբանական խնդրոց. դեռ իւր ծննդեան երկրի աշխարհագրական տեղերը չիմացողն՝ յանդգնում է քննաբանել աշխարհագրական դիրքեր. տակաւին նոր շինութիւնները չիմաստասիրողն ծանոնում է հնագէտ. տակաւին իւր կարողացածի պարզ միտքը չըմբռնողն ծգտում է քննադատել քաղաքական խնդիրներ....»[1]:

Հեղինակն ախտամոլություն է համարում ստեղծված գրականական իրավիճակը, ուր հարգի չէ մատենագրությունը, ինչպես մնացած ազգերի մեջ:

Այդ ամենը հետեւանք է համարում Հայ մամուլի թողութեան, որը «վոյսանակ զսպելու և յուղղութիւն հրաւիրելու այդպիսիները, բազմացնում է այդպիսեաց թիւը, ասպարէզ տալով.... հռչակելով նոցա թիւը գրածները, իսկ խեղդելով-չհրատարակելով-դատապարտում է լռութեան նոցա դէմը գրողների արդար և իրաւացի ծայները»[2]:

* Հոդվածն ընդունվել է 13.12.2015:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ԱրդՀ գրականության և ժուռնալիստիկայի ամբիոնը:

Այսպիսով՝ մեկնաբանը ցույց է տալիս հեղինակ-ընթերցող հարաբերության ոչ ճիշտ պատկերը. «Վերջապէս փոխանակ յառաջ մղելու և զարկ տալու Հայ գրականութեան, այսպիսով յետ է նահանջում այն: Վատաբանում են վատ հեղինակութեանց հետ և լաւ ու ընտիրներն և վնասում են միևնոյն ժամանակ ընթերցանութիւնն և տպագրութիւնն» [3]:

Մ. Բարխուդարյանը միաժամանակ տարբերակում է օգտակար եւ անօգտակար քննադատական դիտողությունները՝ ընդգծելով դրանց էական հատկանիշները, հետապնդած նպատակները: Հետեւենք մեկնաբանին, քանզի այնտեղ երեւում են հայ քննադատության, հայ մամուլի, հայ գրականության, հայ մշակի դեմքը, խառնվածքային գծերը, պոլեմիկական կամ ճշմարիտ նպատակաուղղվածությունը, որոնք լույս են սփռում «Գաղտնիքի» շուրջ ծագած անբարյալացական մթնոլորտի վրա. «Օգտակար են քննադատություններն, որք յառաջանում են իւրաքանչիւր մասնաձիւղը կատարելագործող անծինքներից, որք ծագում են անաչառ նպատակից և հասուն հմտութիւնից, որոց մէջ խօսում են անհերքելի փաստերն, որոց մէջ փայլում են քննադատի քաղցր լեզուն, համեստ ոճն և ազնիւ ձևերն ու դարձուածներն: Օգտակար են յաւէտ այդպիսի քննադատություններն, վասն զի ծառայում են հասարակաց օգտին, ուղղում են հեղինակաց և թարգմանչաց սխալներն և թերութիւններն եթէ կան. և երկրորդ տպագրութեան ժամանակ ամբողջանում են եղած պակասութիւններն»: Միանգամայն ճիշտ քննություն եւ հետեւություն: Հեղինակը խոսում է նաեւ միտումնավոր կերպով տարվող քննադատական խոսքի կործանարար բնույթի շուրջ, «որք ծագում են չար նախանծից և չկամութիւնից, որոց մէջ խոսում են կարծիքներնկարկատած փաստերն, որոց մէջ շողշողում են... թշնամական ոգին և շպարեալ ճամարտակութիւնն և որոց մէջ փայլում են քննադատների դառն լեզուն, կծու ոճն, հեզնական ձևերն, ծաղրական դարձուածներն և յարձակողական կիրքն:՝ Տեսաբանը, դառնացած անթիվ անհարկի վիրավորանքներից՝ շարունակում է,- Բոլորովին անպէտք են այսպիսի քննադատություններն, որովհետև շարժում են հմուտների ծաղրը, հեղինակաց և թարգմանչաց արհամարհանքը, զարգացեալ ընթերցողաց զգուանքը, սակայն հիացնում, զարմացնում և շլացնում են պարզամիտները....»[4]:

Թե՛ Րաֆֆու, թե՛ Լեոյի գործադրած լեզուն եւ ոճը կտրուկ ու խիստ էին, հաճախ՝ անհարկի, մերժողական: Մ. Բարխուդարյանը, թվարկելով կործանարար քննադատության հետամտած նպատակները, ընդգծում է. «Վերջին տեսակիս է վերաբերում ևս. Լէօ-ի «Վէ՞պ թէ պատմութիւն» քննադատութիւնն»[5]:

Մեկնաբանը հակված է ցույց տալու Լեոյի կողմից արված սուր փաստարկները եւ չնայած գտնում է, որ չարժեք պատասխանել նրան, սակայն վիրավորված պատվի եւ շոշափված վարքի խնդիրն իրեն դրդեց քննել Լեոյի «Վէ՞պ թէ պատմութիւն» գիրքը:

Հետաքրքիր մեկնողական դաշտ է բացվում, եւ երկկողմանի արված քննադատում բախվում են դիրքորոշումներ, պատմական տեսակետներ, մտքի վերլուծողական երկու ծիրը, երկը համակողմանի քննելու, գնահատման չափանիշ նախանշելու հետաքրքիր դիտույթներ Հայաստանի, Հայոց Արեւելից կողմանց՝ Արցախի պատմաաշխարհագրական, քաղաքական, ազգագրական, էթնիկ, տոհմաբանական, գրական նկարագրի վերհանման ուղղությամբ:

Եթե «Գաղտնիքի» թարգմանիչը գրքի առաջաբանում հմուտ պատմաբաններին էր թողել վերհանելու գրքի հետապնդած խնդիրները, դերը, ժանրը, պատմական արժեքները, ապա տեսաքննական այս գրքում փաստում է, որ այն ոչ թե պատմության մասնաձյուղն ուսումնասիրած անձն է քննության վերցրել, այլ «անհմուտ մարդը» [6]:

Եվ այսպես, մեկ առ մեկ անդրադառնալով Լեոյի դիտողություններին, Բարխուդարյանը դրան հակադրում է իրական փաստարկներ՝ հիմնավորելով «Գաղտնիքի» պատմագիտական արժեքը:

Մ. Բարխուդարյանը հերքում է Լեոյի այն փաստարկները, թե «Արցախը չի տուել մի մեծագոյն իշխան» եւ այլն՝ ցույց տալով Լեոյի թե՛ պատմական, թե՛ լեզվական սխալները: «Արցախն մէն մի դարում տուել է «մեծագործ իշխաններ և քաջարի զօրագուն-դեր»: Սիւնեաց Անդոկ իշխանն ո՞ր գնդով կողոպտեց Որմիզդէան Շապուհ արքայի գանձը: Ո՞ր գնդով պատերազմեց Վաչագան Գ-ն Պարսից ահարկու զօրութեան դէմ: Արցախեցի չէի՞նք Զալալեան իշխաններն, որք կառուցին Գանձասարի մեծագործ և հրաշալի վանքը և ըստ կարելոյն կռուեցին Թաթարաց սոսկալի ուժերի հետ: Արցախեցի չէի՞նք Հայ մելիքներն և իւրեանց զօրագունդերն, որք քաջօրէն պաշտպանում էին իւրեանց սուրբ հայրենիքի ազատութիւնը և անկախութիւնը՝ մաքառելով ժամանակի հոսանաց անդիմադրելի բռնութեանց դէմ...»[7]:

Մ.Բարխուդարյանը թվարկում է ժամանակների թոհուրոհում ճակատած ու հաղթանակած, մարտիրոսված Արցախի քաջագուն մելիքներին, հոգեւորականներին, պատմագիրներին, երեսելի կաթողիկոսներին, Կառանկատվացու, Եսայի կաթողիկոսի, Հովհաննես Սարկավագի, Վարդանի, Վանականի եւ այլ պատմիչների անունները, իմաստասերների, զորավարների խնկելի անունները, ապա թվարկելով՝ նշում է Արցախի քաղաքների, մայրաքաղաքի եւ նշանավոր երեսույթների պատմությունները [8]:

Ուսումնասիրության 11-րդ էջում քննաբանը ցույց է տալիս, որ ռուսահայոց մամուլի կեսը հրատարակել է «Գաղտնիքի» դեմ գրված բոլոր հոդվածները եւ ոչ մի հատվերջինիս օգտին գրածներից. «Իրաւաբանութիւնն երբէք ընդունած չէ և չէ ընդունում միակողմանի եզրակացութիւնը, որովհետև միակողմանի եզրակացութիւնն արտադրում է միակողմանի արտադրութիւնն»[9]:

Հեղինակը ցույց է տալիս, թե մամուլի օրգաններից որոնք են լռել, խոսել, թերազնահատել կամ գնահատել «Գաղտնիքը» եւ կամ լռեցվել [10]:

Նա քննում է Լեոյի նշած «Մեր մամուլ» հարաբերությունը՝ մեկնելով վերջինիս սխալ բացատրությունները:

Լեոն հեզնել է նաեւ «Գաղտնիքի» հեղինակի քերականության «անգիտությունը»՝ գտնելով, որ «այդպիսի գիտութեամբ մի մարդ (այն էլ այն ժամանակները) Եղիշէ լինել չէր կարող...» կամ «Մակար վարդապետը... Եղիշէի ոճը չէր հասկանում»[11]:

Լեոն պախարակելի է համարում նաեւ, թե ինչու Բարխուդարյանը մելիքների նամակները եւս իրենց սկզբնապես գրված ոճով չի թողել. «Պատմութեան նիւթերը իրանց իսկական դէմքով ներկայացնելը ամենքի պարտականութիւնն է: Գրականութեան համար գուցէ այնքան հետաքրքիր չը լինէր այդ նամակների բովանդակութիւնը, որքան ուճը, լեզուն: Իսկական նամակներից կարող էր օգուտ քաղել համ պատմութիւնը, համ լեզուագիտութիւնը, համ ժողովրդագրութիւնը:

Հոգ չէ, եթէ շատերը չէին հասկանալ Ղարաբաղի լեզուն...Բայց գուցէ Մակար վարդապետը երեւակայել է թէ «Գաղտնիքը» Ղարաբաղի վերջացրած անվիճելի պատմութիւնն է, ուստի այս կերպով է վարուել (թարգմանել է աշխարհաբար) այդ խիստ հետաքրքիր նամակների հետ»[12]:

Մ. Բարխուդարյանը, Լեոյի հեզնական ոճին ի պատասխան, գրում է. «Յայտնի է և այն, որ Ապրէսն, իւր հօր մահից յետոյ, միայնակ գրած է միայն «Գաղտնիքի» ԾԸ., ԾԹ և Կ. գլուխները: Ապա ուրեմն հեղինակից գրուած՝ այս երեք գլուխներն միայն ունէին Եղիշէի նման գեղեցիկ ոճ: Պատճառն այն է որ, ինչպէս ասում է հեղինակն, ինքն յաճախ կարդացած է Եղիշէն: Սակայն, ինչպէս յայտնի է շատերին, Ապրէսն կարող էր ունենալ

Եղիշէի ոճի նման գեղեցիկ ոճ, բայց ունենալ և տառախալներ: Իսկ Աբրահամն կարող էր լինել անսխալ սրբագրող և չունենալ Եղիշէի սահուն և սրտագրաւ ոճը»[13]:

Թարգմանիչն ինչպես գրքի առաջաբանում, նույնպես եւ հիմա հաստատում է գրքի թարգմանության պատճառները. «հարկ էր գրքի երկու չափով ծանօթութիւններ աւելացնել՝ Ղարաբաղի գաւառական, բազմաց անմարսելի, բառերը բացատրելու համար: Ով կարդացած է «Արագը տարին կտարի» (և «Պըլը-Պուղի») գիրքը՝ նա լիովին կը համոզուի, որ Ղարաբաղի գեղջկական բարբառով և ոճով գրուածներն անմարսելի կերակուրներ են ոչ միայն Ղարաբաղի Հայ հասարակութեան, այլ և նոյն իսկ գիտնոց»:

Թարգմանիչը նորից հիշեցնում է «Գաղտնիքի» հեղինակի խնդիրքը. «Ղուք նախ դորա լեզուն աշխարհաբար փոխեցէ՛ք և ապա հրատարակել տուէ՛ք, որպէս զի դիրքըմբռնելի լինին դորա իմաստներն Հայ հասարակութեան: Հիմի գրականական լեզուն աշխարհաբարն է և ոչ թէ գրաբարն, որ շատերին անհասկանալի է»[14]:

Լեոն թուլացնում է մելիքների գործունեությունը, քաջությունը, քաղաքական նկրտումները՝ ասելով. «Մելիքները այնքան մեծ և զօրեղ մարմիններ չէին» [15]:

Իսկ «Գաղտնիքի» թարգմանիչը թե՛ մելիքների եւ թե՛ հոգեւոր այրերի վարած զգույշ եւ քաղաքական, հայրենասիրական վարքի ու կատարած մեծ գործերի մասին պատմում է Ղարաբաղի խարդախ խան կոչեցյալների՝ Փանահի, Իբրահիմի, Մեհտի Ղուլիի չարագործություններին զուգահեռ՝ գծելով Արցախի քաղաքական նկարագիրը նախնի ժամանակներից մինչեւ XIX դար[16]:

Հերքելով Լեոյին յուր ենթադրությունների մեջ, հաստատելով, որ յուրաքանչյուր արցախցի զինվոր կարող է կռվել թշնամու մեծաքանակ (100-500) զորաց դեմ եւ մնալ կենդանի՝ թարգմանիչը արժեւորում է արցախցի կռվող զինվորի հայրենասիրական հատկությունները՝ գտնելով, որ դրանք ոչ թե առասպելական թվեր, արարքներ են, այլ իրական դեպքեր. «Պատմութիւններն վկայում են, որ ականաւոր յաղթութիւններն և դիւցազնական քաջագործութիւններն, չարաչար յաղթուիլն և բազմաթիւ կոտորուածներն միշտ կախուած չեն զօրքի բազմութիւնից կամ սակաւութիւնից, այլ ուժի զօրութիւնից, սրտի աներկիւղութիւնից, բանակավայրի նպաստարար դիրքից, փորձառու հմտութիւնից, համամիտ և համակամ միաբանութիւնից և վստահ յարձակումից, իսկ ընդհակառակն ներհակ հանգամանքներից»[17]:

Մ. Բարխուդարյանը, ընթերցողին ճիշտ ուղղություն տալու համար հետամտելով խնդրի պարզեցմանը, մեջբերում է հատկաձ Զամչանից, որտեղ երեւում են վերջինիս կողմից տրված, հերքելի ներկայացված պատմական անձնությունները. «Այսպիսի յաղթութեան գործս (Ղաւիթ-բէկի) լուեալ և այլոց հայոց՝ որք բնակէին յայլնայլ գաւառս, ի Գողթն, ի Զահուկ, ի Կենաւուզ և յայլ տեղիս աշխարհին Սիւնեաց և Արցախայ, գային առ Ղաւիթ ի զօրաւորագունիցն, միաբանէին ընդ նմա. և եղև թիւ զօրաց նորա երկու հազար: Եկն առ նա Թորոս իշխան Զավնդուրայ՝ յերկրին Արցախու» (Հատոր Գ, եր. 786):

Մեկնաբանը, հերքելով Զամչանին, գտնելով, որ «Զավնդուր» Արցախում լինել չի կարող, ուստի «ոչ եթէ Արցախեցի հայ քաջերն միացած են Ղաւիթ-բէկի թշնամեաց հետ, այլ Պէրկիշատի հայերն, որ ի ստորև»:

Փառք և պատիւ՝ պ. քննադատին, որ այդպիսի թիրիմացութեամբ մրոտում է իւր պապերի քաջութեամբ փայլած անունները և նոցա անաղարտ պահուած պատիւները: Տեսէ՛ք թէ Արցախի տղամարդոց քաջութեան մասին ինչ է պատմում Սրապիօն-պապին Եաղուբ-խանին. «Ղաւիթ-բէկի զօրանայն երբ հռչակուեցաւ.... Փոքր- Սիւնեաց աշխարհէն լեւս քաջ մարդիկ եկին միաւորեցան նորա հետ» (1877-ի «Արարատ», եր. 413) [18]:

Իսկ երիտասարդ Լեոն, որը հետագայում նաեւ հպարտությամբ կխոսի յուր հայրենակիցների զորավարական, զինական արվեստի փայլատալունների մասին, այդու ա-

սում է. «Իսկ թէ որքան զարգացած էր Ղարաբաղի մելիքների և առհասարակ ժողովրդի մէջ ազգասիրական ոգին, այդ կարելի է իմանալ մի տխուր փաստից, որ յիշում է Չամչեանը (Հատ. Գ, եր. 793) [19]: Խոսքը վերոդիտվածին է վերաբերում:

Ինչպես Լեոն, նույնպես եւ առաջուց Րաֆֆին էր մերկապարանոց ծաղրում «Գաղտնիքում» գործող «հրեշնաման» հերոսներին ու նրանց առասպելախառն արարքները, սակայն թարգմանիչը հայոց պատմիչների պատմություններից համանման դեպքեր է ներկայացնում՝ քննելով փորձությունների ենթարկված քաջակորով հերոսներին, հիշեցնելով Լեոյին Հայկ Դյուցազնի, Պապ արքայի, Մուշեղ սպարապետի, Վահան Մամիկոնյանի, Միսականի Վասակ իշխանի, Աշոտ Բագրատունու, Ղալիթ Կյուրապաղատի, Թորոս Լեւոնի, Արամ Հայկազնի եւ այլ անզուգական հերոսների սխրանքը ու խնածախցի եւ բալլուջեցի քաջերի հերոսական քաջագործությունները [20]:

«Վերողորեալ պատմական փաստերն ապացուցանում են, որ խնածախցի և Պալլուճեցի քաջերի, մարդ գլուխ 55 պարսիկ սպանելն ոչ եթէ «գեղեցիկ առասպել» է, այլ գեղեցիկ տղամարդություն և սքանչելի քաջագործություն» [21], - գրում է թարգմանիչը:

Քննաբանը հերքում է Լեոյին այն հարցում, ըստ որի՝ Քեդիսուդա խաչատուրը «ի՞նչպէս կարողացաւ նախագահել ժողովին և խօսել քաղաքական խնդրոց վերայ, մինչդեռ այդ Բարխուտարեանցն իւր նամակները անգամ գրել էր տալիս այլոց» [22]:

Քննաբանն ասում է. «Քաղաքագիտությունն սեպիական ծիրք կամ առանձնայատկություն չէ միայն քաղաքացիներին, գրագէտներին, ուսեալներին և փիլիսոփաներին, այլ և խելացի գիւղացիներին, բազմամեայ փորձառուներին, անուս, բայց տաղանդաւոր լեռնականներին, անգրագէտ, բայց բնատուր անձնաւորութեանց:

Կարո՞ղ է հաստատուիլ, որ աշխարհիս վերայ պատերազմ սկսուած օրից մինչև գրականութեան և ուսման հասնիլն կամ թէ կառավարութիւններ հաստատուելուց ցարդ, բոլոր ռազմագէտներն, քաղաքագէտներն և նախագահներն եղած են ընդհանրապէս քաղաքացի, ուսեալ, գրագէտ և իմաստուն անձինք և նոյն իսկ են և այժմ.....:

Մի պարզ, անուս, անգրագէտ նահապետ էր Հայկ-Դյուցազն, որն հաւաքեց իւր որդիքը ու թռնները, խորհելով կարգադրեց թէ ինչպէս յաղթելու էր թշնամուն: Միթէ տէրութիւն հաստատող և ահագին զօրք գումարող հսկայ և քաղաքականութիւն փոքր ի շատէ սովորած Բէլն չսպանուեցաւ այդ Դյուցազնից:

Մի պարզ, անուս, անգրագէտ ոմն էր Արամ Հայկազանն, միթէ չարա՞ւ ժողովներ, չնախագահե՞ց, չառաջացա՞ւ սորա օրով գեղեցիկ կարգադրութիւններ և քաղաքական կարգեր և կանոններ»[23], - այսպես շարեշար հերքում է Լեոյին ու նրա փաստարկները Մակար վարդապետը ու ձգտում ցույց տալու «Գաղտնիքի» մեջ իշխող պատմականության եւ ոչ թե՛ վիպականության ոգին: Նա անտեղի եւ ավելորդ հարցեր ու առարկություններ է համարում Լեոյի հետամտումները, որին անհասկանալի են պարսից արյունաբերու շահերի, խաների ձգտումները, որոնք մահացու կերպով մղվում են կործանելու Ղարաբաղի խաներին. «Ազգաց պատմություններն ապացուցանում են, որ մարդկութեան մէջ այդպիսի երեւոյթներն յառաջացած են քաղաքական շահերից, նորահաստատ կառավարությունները ամրապնդելու հետամտութիւնից,Ի՞նչ պատճառաւ մի աւուր մէջ, Մովսիսի հրամանաւ, սրախողխող կոտորուեցան 24000 հրէաներ նոյն իսկ իւրեանց հաւատակից Հրէաներից:.... Ի՞նչ պատճառաւ, նահատակուեցաւ Աղուանից կաթողիկոսութիւնն, որ ապրած էր 1400 տարուց աւելի, նոյնպէս և մէլիքական իշխանութիւններէ՞....Շահն ոչ եթէ «Մէլիք-Մէժլումի ձեռքին խաղալիք էր դարձել», այլ զրգռուած էր սորանից և Զաւատ-խանից: Այդ իրողութիւնը հաստատում է և Եաղուբ խանն.....»:

Սեկնաբանը հավաստի պատմական փաստերով հերքումի մի հետաքրքիր տեսություն է զարգացնում, որն այսօր էլ՝ հարյուրամյա հեռավորությունից, չի կորցրել յուր

մտածումի խորը տրամաբանությունը՝ պատմության փիլիսոփայության ինքնատիպ բացահայտումներով. «Շահն հետապնդում էր ջնջել Իբրահիմի խանութիւնը ոչ եթէ յօգուտ Արցախի Հայոց և ի շնորհս Մելիք-Մեծլումին, այլ յօգուտ Պարսկաստանի Գահին, ի շնորհս-յապահովութիւն իւր Շահութեան և ներքին խաղաղութեան:

Շահն քաջ գիտէր որ այդ «Ճըռ-խաներն» Պարսից գահակալների դէմ միշտ ապստամբած և նոցա դէմ Շոշու դռները փակած էին, ինչպէս իւր դէմ, նոյնպէս և իւր հայր Աղա-Մամատ-Հասան կամ Հիւսէյին-խանի և Ուրմեցի Ֆաթալի-խանին դէմ: Շահն հետապնդում էր գործ դնել այդ քաղաքականութիւնը, որպէս զի միանգամ ընդ միշտ վերջ տար այդ անկարգութեանց, Մելիք-Մեծլումի սրտի հետ իւր կողմն գրաւէր և Արցախի միւս մէլիքների, զօրքերի, հասարակութեան և Աղուանից կաթողիկոսի սրտերը ևս, որք սառած էին մանաւանդ այդ «Ճըռերի անկարգութեանց պատճառաւ Պարսկաստանի սրտից և հակուած դէպի Ռուսաստանի սիրտն» [24]:

Յավալի է, Լեոն գտնում է, որ զուր է «Գաղտնիքում» գործածված «քաղաքական» բառը, որ այն ժամանակներում դեռեւս գոյություն չուներ: Սակայն Բարխուդարյանը, ժխտելով այն, Լեոյին հիշեցնում է Պլատոնի «Պետություն» երկում բառի գործածված լինելու փաստը, ապա վկայակոչում է հաջորդին՝ Արիստոտելին, ու բառի եվրոպական մշակույթում գոյություն ունենալու փաստը [25], պատմիչների, թարգմանիչների, աշխարհիկ եւ հոգեւոր գործիչների, Ն. Աշտարակեցու եւ այլոց կողմից բառի գործածությունները: Ինչպէս ցանկացած, նույնպէս եւ «Գաղտնիքի» մեջ եղել եւ կլինեն այլապարզ սխալներ, վրիպումներ, որոնց մասին նշում է Բարխուդարյանը եւ որոնք, սակայն, զգալի քանակ չեն կազմում: Բարխուդարյանը սպառնիչ պատասխաններով ցույց է տալիս Լեոյի կողմից թույլ տրված որոշակի սխալներ: «Ազնիւ մարդիկ հեռի են բծախնդրութիւնից: Եթէ ամենաթեթև ակնարկով անգամ նայելու լինինք պ. քննադատի տետրակին վերայ, կը գտնենք, ոչ միայն տպագրական, այլ և քերականական, աշխարհագրական և պատմական, բազմաթիւ սխալներ» [26]: Հեղինակը թվարկում է դրանք եւ նմանատիպ պնդումները օրինակներով հաստատում...

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Մակար Վ. Բարխուտարեանց, Քննադատութիւն քննադատութեանց, Տփլիս,
2. Տպարան Մ. Դ. Ռօտինեանի, 1888 (այսուհետեւ՝ Մակար Վ. Բարխուտարեանց), էջ 3:
3. Նույն տեղում, էջ 4:
4. Նույն տեղում, էջ 4:
5. Նույն տեղում, էջ 4:
6. Նույն տեղում, էջ 5:
7. Նույն տեղում, էջ 5-6:
8. Նույն տեղում, էջ 6-7:
9. Տե՛ս նույն տեղում, էջ 7-10:
10. Նույն տեղում, էջ 11:
11. Տե՛ս նույն տեղում, էջ 10-11:
12. Լէօ, Վէ՞պ թէ պատմութիւն, Շուշի, Տպարան Հայոց Հոգեւոր Տեսչութեան, 1887
13. (այսուհետեւ՝ Լէօ), էջ 11-12:
13. Նույն տեղում, էջ 12-13:
14. Նույն տեղում, էջ 13-14:
15. Նույն տեղում, էջ 13-14:

16. Լէօ, էջ 15:
17. Տե՛ս Մակար Վ. Բարխուտարեանց, էջ 16-22:
18. Մակար Վ. Բարխուտարեանց, էջ 25:
19. Մակար Վ. Բարխուտարեանց, էջ 24:
20. Լէօ, էջ 17:
21. Տե՛ս նույն տեղում, էջ 25-29:
22. Մակար Վ. Բարխուտարեանց, էջ 27:
23. Նույն տեղում, էջ 29:
24. Մակար Վ. Բարխուտարեանց, էջ 29-30:
25. Նույն տեղում, էջ 30-32:
26. Տե՛ս նույն տեղում, էջ 32-34:
27. Նույն տեղում էջ 35:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Մակար Բարխուդարյանի «Քննադատութիւն քննադատութեանց»-ը Զինաիդա Բալայան

1886թ. Սանկտ Պետերբուրգում Մակար վարդապետ Բարխուդարյանի թարգմանությամբ (գրաբարից աշխարհաբար), Առաքել աղա Ծատուրյանի մեկենասությամբ հրատարակվել է Ապրես Բեկնազարյանի «Գաղտնիք Ղարաբաղի» պատմական ուսումնասիրությունը:

Ուսումնասիրության շուրջ պարբերական մամուլում լույս են տեսել դրական եւ բացասական կարծիքներ, գնահատումներ, գրախոսություններ, հրատարակվել են ուսումնասիրություններ (Րաֆֆի, «Գաղտնիք Ղարաբաղի», Լեո, «Վէ՞պ թէ պատմութիւն», Մ. Բարխուդարյան, «Քննադատութիւն քննադատութեանց»): Վերջնական արդյունքում աշխատությունը ամբողջությամբ արժեքազրկվել եւ մերժվել է:

Մ. Բարխուդարյանի «Քննադատութիւն քննադատութեանց»-ը պատասխանում է այդ պոլեմիկական հարցերին:

Այս տեսանկյունից ուսումնասիրվող նյութը ձեռք է բերում գիտական արդիական հնչողություն՝ կատարված գրաքննադատական վերլուծական նոր համակարգի՝ մեկնաբանական (հեղմենետիկ) եւ արժեքաբանական (աքսիոլոգիական) քննումների զուգորդմամբ:

РЕЗЮМЕ

Книга Макара Бархударяна “Критика критики” Зинаида Балаян

Ключевые слова: 1886г., грабар, современный армянский язык, рецензии, “Тайна Карабаха”, историческое исследование, Лео, “Роман или история?”, герменевтический, аксиологический

В 1886г. в Санкт-Петербурге в переводе (с грабара на современный армянский язык) Бархударяна Макара при поддержке мецената Аракела-ага Цатуряна было издано историческое исследование Бекназаряна Апреса “Тайна Карабаха”.

Вокруг этой книги в периодической печати вышли отрицательные и положительные отзывы-оценки, рецензии, а также были опубликованы исследования (Раффи “Тайна

Карабаха”, Лео “Роман или история?”, Макар Бархударян “Критика критики”). В конечном итоге это исследование целиком было обесценено и отвергнуто. Книга Макара Бархударяна “Критика критики” отвечает на эти полемические вопросы. С этой точки зрения, исследуемый материал приобретает современное и научное звучание. Он выполнен в русле современной критико-аналитической (герменевтической) и оценочной (аксиологической) новой системы.

SUMMARY

Makar Barkhudaryan's “Criticism of Critique”

Zinaida Balayan

Keywords: 1886, Grabar, Modern Armenian, reviews, the “Mystery of Karabakh”, historical investigation, Leo’s “A Novel or History”, hermeneutic, axiological.

Historical investigation of the “Mystery of Karabakh” by Apres Begnazaryan (translated from Grabar into Modern Armenian by Makar Barkhudaryan) was published in St. Petersburg, in 1886 under the patronage of Arakel-aga Tsaturyan. There were negative and positive references and reviews about this book in periodical press. Researches like Raffi’s the “Mystery of Karabakh” and Leo’s “A Novel or History”, M.Barkhudaryan’s “Criticism of Critique” were also published. However, finally the investigation was depreciated and completely rejected.

Makar Barkhudaryan's “Criticism of Critique” answers these polemical questions. Thus, from this point of view the investigated material provides modern and scientific touch. It is carried out in the framework of a new critical-analytical (hermeneutic) and estimative (axiological) system.